

چک الکترونیکی

محمد ساردوئی نسب^{۱*}، احد طاهری^۲

۱. استادیار دانشگاه تهران، پردیس فارابی

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه تهران پردیس فارابی

(تاریخ دریافت: ؛ تاریخ تصویب:)

چکیده

چک الکترونیکی از اسناد تجاری الکترونیکی است، که به دو صورت چک اصیل الکترونیکی (تمام الکترونیکی) و چک جایگزین الکترونیکی مورد انتقال قرار می‌گیرند. چک‌های تمام الکترونیکی اصولاً محل‌دار بوده و در صورت بی‌محل یا وعده‌دار بودن، سامانه از صدور آن خودداری می‌کند. این دسته از چک‌ها از قواعد حقوقی خاصی برخوردار بوده و یکی از روش‌های پرداخت در تجارت الکترونیک است. چک‌های الکترونیکی از لحاظ صدور، قبولی، مندرجات شکلی، ظهنویسی و ضمانت در مقایسه با چک‌های کاغذی در این پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته تا قواعد حقوقی حاکم بر آن روشن گردد.

واژگان کلیدی

امضای الکترونیک، تجارت الکترونیک، چک الکترونیکی، ظهنویسی الکترونیکی، ضمانت الکترونیکی.

مقدمه

در عصر فناوری و تجارت الکترونیک، اسناد تجارتي الکترونيکی جایگزین مناسبی برای اسناد سنتی شده‌اند. چک‌های الکترونيکی از نمونه‌های موفق اسناد تجارتي الکترونيکی هستند که استفاده از آنها در ایران می‌تواند با استقبال روبه‌رو شود. قبول چک‌های کاغذی برای بازرگانان مشکل‌آفرین است، و با عدم پذیرش چک در معامله، بازرگانان باید خطر از دست دادن معامله را بپذیرند، اما چک‌های الکترونيکی، هزینه‌های موجود در چک‌های کاغذی را ندارد؛ از جمله: هزینه‌های قابل توجه در بکارگیری چک‌های کاغذی، کنترل تقلب و بازمینی چک‌ها و هزینه‌های بازیافت رقم‌های برگشتی پرداخت نشده به وسیله چک. گسترش چک الکترونيکی از جهات دیگری نیز اهمیت دارد؛ از جمله اینکه طبق چشم‌انداز بیست ساله، ایران باید از لحاظ تجارت الکترونيکی رتبه نخست منطقه باشد. بنابراین چک الکترونيکی در این زمینه نقش اساسی را ایفا می‌کند.

از آنجا که صدور چک‌های تمام الکترونيکی به وعده یا بدون محل ممکن نیست، با کاهش جرایم روبه‌رو خواهیم شد و در نتیجه این در پیشگیری از جرایم و جرم‌زدایی اهمیت به سزایی دارند. در این راستا اسناد تجارتي الکترونيکی با تجارت الکترونيکی رابطه تنگاتنگ و مستقیم دارند و چک الکترونيکی نیز یکی از انواع اسناد تجارتي الکترونيکی است. اکنون با توجه به اهمیت چک الکترونيکی، لازم است تا قواعد حقوقی حاکم بر آن روشن گردد. این مقاله در پی پاسخ به این پرسش‌ها است که قوانین ایران نسبت به پذیرش چک الکترونيکی چه دیدگاهی دارند، و قواعد حقوقی حاکم بر مندرجات، صدور، قبولی، ظهرونبسی و ضمانت چک الکترونيکی چیست؟ بعد از معرفی کوتاهی از چک الکترونيکی و ارائه تعریفی از آن، دیدگاه قوانین ایران نسبت به پذیرش یا عدم پذیرش چک الکترونيکی و در پایان به تحلیل قواعد حقوقی حاکم بر آن خواهیم پرداخت. از آنجا که ماده ۳ قانون تجارت الکترونيکی ایران مقرر داشته در تفسیر این قانون همیشه باید به خصوصیت بین‌المللی و ضرورت توسعه هماهنگی بین کشورها در کاربرد آن مورد توجه باشد، روش تحقیق ما در این پژوهش روش تحلیلی تطبیقی و گاهی توصیفی خواهد بود.

۱. پیشینه چک الکترونیکی

چک الکترونیکی یا چک اینترنتی، نخستین بار در موسسه علوم اطلاعات دانشگاه کالیفرنیا جنوبی توسعه و تکامل یافت.^۱ در آغاز، بانکداران نمی دانستند که چگونه چک های کاغذی را برای وصول در تاریخ سررسید، از سایر بانک ها جمع آوری کنند و برای این کار، تحصیل دارهایشان را به بانک های دیگر می فرستادند و این امر علاوه بر وقت زیاد، از نظر شرایط امنیتی نیز نگران کننده بود. از این رو، چک های کاغذی که انتخاب میلیون ها نفر در جهان است، به سمت الکترونیک شدن پیش یافت و چک های الکترونیکی در پاسخ به معاملاتی که در دنیای تجارت الکترونیک به وقوع می پیوست، به وجود آمد، چرا که چک های الکترونیکی از چک های کاغذی کارآمدتر و راحت ترند. گرچه در آغاز بازرگانان در مقابل این چک های الکترونیکی مقاومت نشان می دادند، ولی بعدها با آگاهی از مزایای این چک نسبت به چک های کاغذی و همچنین از آنجا که این چک همانند چک کاغذی معمول معاملات را پوشش می داد و از قوانین چک کاغذی پیروی می کرد، به این چک روی آوردند. این چک که مبتنی بر اینترنت است، برای اولین بار در وزارت خزانه داری ایالات متحده آمریکا به کار گرفته شد. چک

۱. برای اطلاع بیشتر به منابع زیر مراجعه نمایید:

- Dani, A.Rand Krishna .P.R, "An E-check Framework for Electronic Payment Systems in the Web Based Environment", EC-Web 2001, Springer-Verlag LNCS 2115, 2001.
- Jacob Katy, Lunn Anna, Richard D. Porter, Wade Rouse, Bruce Summers, and DavidWalker, Digital Checks as Electronic Payment Orders, November 17, 2009, available: http://www.chicagofed.org/digital_assets/publications/policy_discussion_papers/2009/PDP2009-5.pdf.
- O, Mahony, Donal., Peirce, Michael and Tewari, Hitesh., Electronic Payment Systems, Artech House Computer Science Library, Boston, London, 1997.
- Reess Christopher, Electronic Payment System, HeinOnline -- 27 Int'l Bus. Law. 272, 1999, available: http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/ib127&div=58&collection=journals&set_as_cursor=63&men_tab=srchresults&terms=electronic|payment&type=matchall.
- Uma Wilson, Electronic Payments and Remote Deposits: Will Banks Move Past Products to Solutions?, Journal of Payment Strategy & System, Vol. 3, No 4, 27th July, 2009.

الکترونیکی به مفهوم پیشرفته‌تر آن در سال ۱۹۹۵ توسط شورای چک الکترونیکی^۱ به وجود آمد که حاصل تلاش‌های کمیته چک الکترونیکی بود.

۲. تعریف چک الکترونیکی

چک الکترونیکی در واقع یکی از شیوه‌های پرداخت الکترونیکی^۲ است، که به دو نوع چک اصیل الکترونیکی و چک جایگزین الکترونیکی تقسیم می‌شود: «چک اصیل الکترونیکی در واقع گونه‌ای از اسناد تجارتي الکترونیکی بوده که با استفاده از اینترنت، به صورت تمام الکترونیکی طراحی گشته و علاوه بر دارا بودن تمام خصصت‌های چک کاغذی، فاقد معایب چک کاغذی بوده و در صدور آن تمام ضرایب امنیتی حاکم بر انتقال داده‌ها رعایت می‌گردد». البته روش‌های اینترنتی دیگری نیز برای صدور چک وجود دارد، گرچه چک الکترونیکی به معنای واقعی کلمه نیستند، اما تحت مقررات مربوط به چک الکترونیکی قرار می‌گیرند؛ شیوه‌هایی هم‌چون اسکن کردن و تصویر نمودن چک سنتی از این قبیل‌اند. که از آنها به عنوان چک جایگزین الکترونیکی یاد می‌شود.

به عبارتی چک الکترونیکی، گونه‌ای الکترونیکی از یک چک کاغذی است و مشتری باید در یکی از خدمت‌رسانان الکترونیکی حساب داشته باشد. این چک‌ها همان درجه ایمنی چک‌های کاغذی یا حتی بیشتر از آن را دارند (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۹: ۲۶۵). چک الکترونیکی عمدتاً خاص معاملات تاجر با تاجر (بی‌بی) بوده و هر روز در حال گسترش است و در این زمینه می‌توان ایالات متحده آمریکا (بانک سرو، مارک چک، تلچک

1. NACHA the Electronic Check Council.

2. E-Payment Method's.

۳. بی بی به هر معامله تجارتي الکترونیکی گفته می‌شود که یک بنگاه با بنگاهی دیگر، به صورت الکترونیکی معامله می‌کند و در این معامله از اسناد تجارتي الکترونیکی استفاده می‌نمایند. برای اطلاع بیشتر به منابع زیر مراجعه نمایید:

Haig, M, The B2B E-Commerce Handbook, UK: Kogan Page Ltd, 2003.

Guttmann, R. Cyber cash: the coming era of electronic money. Basingstoke: Palgrave, 2003 and Laudon, K. C. & Traver, C. G. E-commerce: Business, Technology, Society. London: Addison Wesley. 2002.

و...^۱ و فرانسه را نام برد. مشتری می‌تواند این چک را از طریق الکترونیکی به عرضه‌کننده ارسال کند، و او آن را با افزودن امضای الکترونیکی خود ظهنویسی نماید و همچنان به صورت الکترونیکی، چک ظهنویسی شده را به بانک خود ارسال کند. بی‌گمان این روند به مشتریان آگاه از سازوکار چنین چک‌هایی اختصاص دارد. روش مورد استفاده برای پرداخت هر چه که باشد اطلاعات مرتبط با پرداخت رایانه‌ای خود را باقی می‌گذارد. دریافت‌کنندگان یا واسطه‌ها باید اقدامات خود را با احترام کامل راجع به حمایت از داده‌های شخصی (حریم خصوصی) انجام دهند. (لینان دلفون، ۱۳۹۰: ۱۱۹) در چک‌های الکترونیکی نیز مانند چک‌های سنتی باید شرایط شکلی و ماهوی چک رعایت گردد. چک‌های الکترونیکی از مزایا و ویژگی‌هایی همچون رمزنگاری کلید عمومی، امضای دیجیتالی، رمزگذاری، احراز هویت، رایگان بودن، مجازشناسی، امنیت، محرمانگی، نفی انکار، جامعیت و جلوگیری از دوباره خرج شدن برخوردارند.^۲

۳. اعتباربخشی به چک الکترونیکی

در صورتی چک الکترونیکی می‌تواند از مزایای قانونی مربوط به چک بهره‌مند شود که دارای شرایطی باشد؛ از جمله اینکه قانون‌گذار باید چنین چکی را به رسمیت بشناسد. البته در کشور ما طبق قانون تجارت الکترونیک، چک الکترونیکی نیز، داده‌پیام محسوب شده و دارای ارزش حقوقی و قضایی است. داده‌پیام نیز طبق بند «الف» ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ ایران، عبارت از هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهومی است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شوند. بنابراین و از آنجا که اسناد الکترونیکی نیز داده‌پیام محسوب می‌شوند و ماده ۶ قانون تجارت الکترونیک نیز مقرر داشته است: هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، «داده‌پیام» در

1. Bankserv, Cheque Mark, Telecheck.

برای کسب اطلاع بیشتر به منبع زیر رجوع کنید:

Electronic Check Deposits, Anyone using this to deposit client payments? Anyone has suggestions/experiences/recommendations about it? http://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/solosez/solosez_11_thread_2_electronic_check_deposits.authcheckdam.pdf.

حکم نوشته است. در نتیجه، هیچ منع قانونی در حقوق ایران راجع به صدور و دریافت و هر نوع عملیاتی که روی اسناد تجارتي الكترونيكي انجام مي‌گيرد، وجود ندارد.

ماده ۸۸۰ لايحه جديد قانون تجارت که در انتظار تأييد شوراي نگهبان به سر مي‌برد، مقرر داشته است که اسناد تجارتي را با رعايت قوانين مربوطه مي‌توان به صورت الكترونيكي صادر کرد و قانون مربوط در اين زمينه قانون تجارت الكترونيک مصوب ۱۳۸۲ و آيين‌نامه و دستورالعمل‌هاي مربوط به آن است. همچنين ماده ۱۲ اين قانون که مقرر مي‌دارد: «اسناد و ادله اثبات دعوي ممکن است به صورت داده‌پيام بوده و در هيچ محکمه يا اداره دولتي نمي‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتي داده‌پيام را صرفاً به دليل شکل و قالب آن رد کرد». بنا بر اين مي‌توان اذعان کرد که چک الكترونيكي در قوانين ايران مورد پذيرش قرار گرفته است. خلاصه اينکه هيچ خلأ قانوني براي اعتباربخشي به چک الكترونيكي چک به جاي چک سنتي وجود ندارد.

در زمينه بين‌الملل، تدوين قانون نمونه آنسيترال راجع به تجارت الكترونيک^۱ باعث شد که شمار زيادي از کشورها از آن پيروي کنند، به طوري که قانون معاملات الكترونيكي ۱۹۹۹ استراليا که مدتي پس از قانون نمونه آنسيترال تصويب شد، عده‌اي را به اين باور رسانده است که گفته‌اند: «قانون معاملات الكترونيكي استراليا نيز از قانون نمونه آنسيترال راجع به تجارت الكترونيک پيروي کرده است.»^۲ بنا بر اين براي اين که چک الكترونيكي بتواند از مقررات و قوانين مربوط به چک برخوردار باشد بايد داراي شرايط زير باشد:

۱. قانون‌گذار چنين چكي را به رسميت بشناسد. از آنجا که در کشور ما طبق قانون تجارت الكترونيک چک داده‌پيام محسوب شده و داراي ارزش حقيقي و قضايي است، از اين‌رو به مشکل بر نمي‌خوريم؛ همچنان که در پيش نويس قانون تجارت و نيز در لايحه قانون تجارت که مجلس شوراي اسلامي با اجرائي آزمايشي آن در سال ۱۳۹۱ به مدت پنج سال موافقت کرد، اسناد تجارتي الكترونيكي به رسميت شناخته شده‌اند.

1. UNCITRAL (1996), Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment.
2. International Financial Law Review I August 2000, 19 Int'l Fin. L. Rev. 84 2000.

۲. محال‌علیه چک الکترونیکی باید بانک باشد؛ زیرا قواعد و مقررات مربوط به چک سنتی در چک الکترونیکی هم باید رعایت گردد. از آنجا که محال‌علیه چک سنتی باید بانک باشد، در نتیجه چک الکترونیکی هم در صورتی اعتبار دارد که محال‌علیه آن بانک باشد.^۱

۴. فرآیند پرداخت چک الکترونیکی

برای ایجاد سیستم چک الکترونیکی مطمئن، باید مواردی را در نظر گرفت؛ از جمله اینکه پرداخت‌کننده، گیرنده و بانک‌ها باید دارای گواهی دیجیتال و کلید دو جزئی (کلید عمومی و کلید خصوصی) باشند (Kurt, Sanjay, Pernal, 2001: 96). هر دو طرف صادرکننده و گیرنده چک دارای کلید عمومی هستند و علاوه بر آن، هر دو یک کلید خصوصی نیز دارند که طرف دیگر از آن بی‌اطلاع است. برای صدور چک الکترونیکی مطمئن، معمولاً گواهی الکترونیکی نیز لازم است، و گواهی الکترونیکی عبارت از داده‌های الکترونیکی است، که حاوی اطلاعاتی در زمینه مرکز صادرکننده گواهی، مالک گواهی، تاریخ صدور، انقضای کلید عمومی مالک و یک شماره سریال که توسط مرکز میانی تولید شده است؛ به گونه‌ای که هر شخصی می‌تواند به صحت ارتباط بین کلید عمومی و مالک آن اعتماد کند.

چک الکترونیکی در واقع به همان روش چک کاغذی عمل می‌کند؛ بدین نحو که وجوه از پرداخت‌کننده به گیرنده انتقال داده می‌شود، و این مطلب در گروه کنفرانس خزانه‌داری در آمریکا که در سال ۱۹۹۶ تشکیل شد، نیز مورد تأکید قرار گرفته است (Appiah, Agyman, 2000: 29). در صورت استفاده از سیستم چک الکترونیکی، اصولاً امکان صدور چک بلامحل وجود ندارد. در واقع فرآیند پرداخت چک الکترونیکی بدین صورت است که خریدار یا هر کسی که می‌خواهد چک تمام الکترونیکی را صادر کند، به سایت فروشنده می‌رود و در قسمتی از این سایت‌ها، بخشی مربوط به چک الکترونیکی است، اگر خریدار مایل باشد که وجه را از طریق چک الکترونیکی پرداخت کند، روی چک الکترونیکی کلیک می‌کند؛ در این صورت چک سفیدی ظاهر می‌شود که خریدار یا مشتری باید شماره حساب و دیگر مشخصات لازم را، پر و آن را ارسال نماید. این چک به سیستم‌های خطوط آنلاین یا

۱. موسسات مالی و اعتباری و قرض‌الحسنه‌ها از گستره بانک خارج هستند.

وصل - خط رفته و از آنجا به بانک فروشنده فرستاده می‌شود، و بی‌درنگ از آنجا پول به حساب فروشنده واریز خواهد شد، و در صورتی که فروشنده یا دریافت‌کننده چک الکترونیکی، تمایل به ظهرنویسی چک داشته باشد، بانک حساب خریدار را به اندازه وجه مندرج در چک مسدود می‌نماید. در بیشتر سیستم‌های چک الکترونیکی، چنانچه وجوهی در حساب وجود نداشته باشد، سامانه از صدور چک خودداری می‌کند، به همین دلیل صدور چک‌های بی‌محل بسیار کاهش پیدا می‌کند.

به طور خلاصه، مراحل پرداخت چک الکترونیکی بدین ترتیب است. ۱. مشتری یک چک الکترونیکی را در رایانه می‌نویسد؛ ۲. مشتری چک الکترونیکی را امضا می‌کند؛ ۳. مشتری چک الکترونیکی را به سایت بازرگان می‌فرستد، ۴. بازرگان پس از دریافت چک الکترونیکی، امضا را تأیید نموده و ظهرنویسی می‌کند؛ ۵. چک ظهرنویسی شده به وب سایت بانک بازرگان فرستاده می‌شود؛ ۶. بانک امضا را تأیید نموده^۱ و وجه چک الکترونیکی را به حساب بازرگان واریز می‌کند؛ ۷. چک الکترونیکی با فرستادن به بانک مشتری تسویه می‌شود؛ ۸. بانک مبلغی را از حساب مشتری بستانکار می‌گردد.^۲ مورد اخیر معمولاً زمانی است که بازرگان نمی‌خواهد وجه بلافاصله به حسابش انتقال یابد، بلکه می‌خواهد، بانک وجه مندرج در چک را از حساب صادرکننده یا مشتری غیرقابل برداشت نموده، تا بتواند به هر کس که می‌خواهد انتقال داده و ظهرنویسی نماید.

۱. در چک‌های کاغذی بانک‌ها فقط موظف بودند، امضای صادرکننده چک را بررسی و تأیید کنند، ولی در چک‌های الکترونیکی بانک علاوه بر بررسی و تأیید امضای صادرکننده، امضای دریافت‌کننده را نیز بررسی و تأیید می‌نماید.

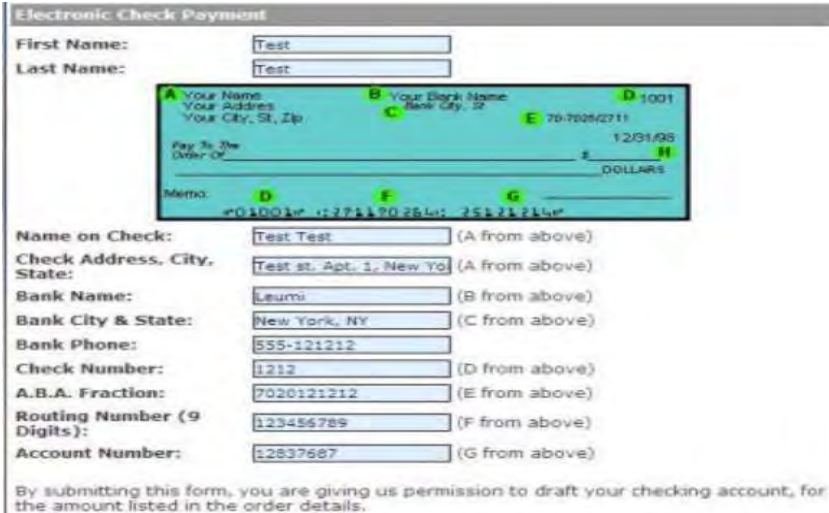
۲. برای اطلاع بیشتر به منابع زیر مراجعه نمایید:

- صناعی، علی، تجارت الکترونیک در هزاره سوم، چاپ دوم، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، ۱۳۸۳.

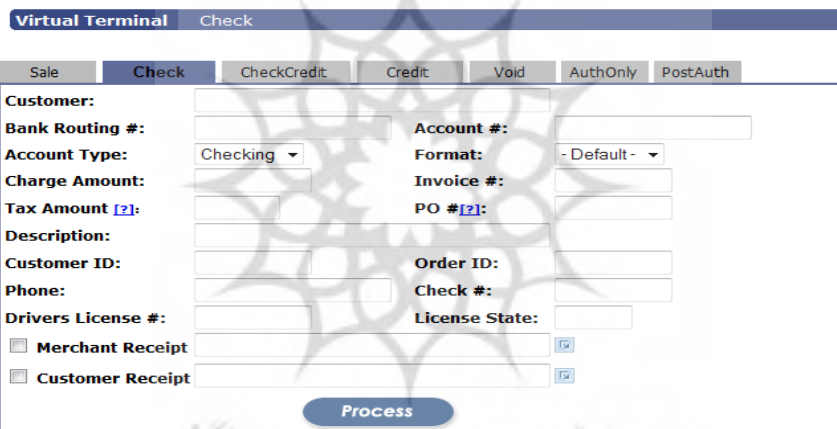
- Bidgoli, Hossein, Electronic Commerce Principles and Practice, Academic Press, 525 B Street, Suite 1900, San Diego, California 92101-4495, USA, 2002.

وقتی شما بر روی چک الکترونیکی کلیک کردید صفحه‌ای به شکل زیر برای شما نمایان می‌شود.

شکل شماره ۱: نمونه چک الکترونیکی آمریکا در ۲۰۱۱

Home vTerminal Sale Form Customers Products Batches Reports Search Settings Fraud Center

۱. در ایالات متحده آمریکا مواد ۳ و ۴ قانون متحدالشکل تجاری (یو سی سی) در سال ۱۹۹۰ تجدیدنظر شد و در سال ۲۰۰۲ اصلاحیه اضافی دیگری نیز به آن الحاق شد، و مسائل مربوط به اسناد تجاری الکترونیکی نیز در این تغییرها گنجانده شد. برای دیدن نمونه چک به آدرس زیر رجوع نمایید:

<http://www.verichack.com/online-echeck-payments/>

۵. چک جایگزین الکترونیکی

چک جایگزین الکترونیکی، عبارت از چکی سنتی یا کاغذی است که با استفاده از ابزارهای الکترونیکی مورد صدور و قبول قرار می‌گیرد. یادآور شویم که ارسال چک از طریق پست عادی یا پستناز شامل این مورد نمی‌شود؛ زیرا در این شیوه چک به صورت تمام سنتی مورد معامله قرار گرفته و امکان تبدیل آن به چک الکترونیکی از بین می‌رود، یکی از موارد پرکاربرد تبدیل چک سنتی یا چک جایگزین الکترونیکی زمانی است که شخصی هنگام خرید از فروشگاه، به جای پول نقد، به فروشنده چک کاغذی می‌دهد؛ در این صورت مسئول صندوق یا فروشنده، چک را از طریق یک سیستم الکترونیکی مورد پردازش قرار داده و اطلاعات بانکی و مبلغ چک را دریافت و ذخیره می‌کند. سپس به محض پردازش سند و قرار گرفتن اطلاعات آن در اختیار فروشنده، سندی به خریدار ارائه می‌گردد، تا واریز وجه از حساب خود به حساب فروشنده را امضا و تأیید کند. تبدیل چک الکترونیکی ممکن است نیم ساعت به طول انجامد، ولی مراجعه به بانک و وصول وجه به زمان زیادی نیاز دارد. افزون بر این، پس از مراجعه فروشنده به بانک ممکن است پولی در حساب خریدار نبوده و چک به صورت بی‌محل صادر شده باشد که فرآیند پیگیری آن دشوار و زمان‌بر می‌باشد است، ولی هنگام استفاده از چک جایگزین الکترونیکی، در صورتی که مبلغ مندرج در چک در حساب صادرکننده وجود نداشته باشد، فروشنده می‌تواند از قبول آن خودداری کند؛ زیرا در هنگام تبدیل، مبلغ چک در سیستم الکترونیکی مورد پردازش قرار گرفته و نشان می‌دهد که آیا چنین مبلغی در حساب خریدار وجود دارد یا خیر. عده‌ای متذکر شده‌اند پس از تبدیل، لاشه چک به خریدار برگردانده خواهد شد که از طرف فروشنده مهر شده تا برای بار دیگر قابل استفاده نباشد (ابراهیمی و مهدیه، ۱۳۸۵: ۱۷۶). به نظر می‌رسد تحویل لاشه چک زمانی است که خریدار به فروشگاه مراجعه نموده و چکی را ارائه می‌دهد؛ زیرا پس دادن چک اسکن شده بی‌معنا است، چرا که فروشنده با همان چک نمی‌تواند دوباره از بانک پولی دریافت کند. ضمناً مقررات مربوط به قانون صدور چک در مورد چک‌های کاغذی که به چک الکترونیکی تبدیل می‌گردند قابل اجرا است و باید

تمام ویژگی‌های چک کاغذی را که در قانون برای آن ذکر شده است، داشته باشد. در هند و استرالیا از چک‌های جایگزین بسیار استفاده می‌شود.^۱ در ایران نیز در سال ۱۳۹۰، بانک مرکزی استفاده از چک کاغذی توسط بانک‌ها در پرداخت‌های بین بانکی را ممنوع اعلام کرد و بانک‌ها به استفاده از اسناد تجاری الکترونیکی و سایر شیوه‌های پرداخت الکترونیکی ملزم شوند. از این‌رو امروزه بانک‌های ایران از چک‌های جایگزین الکترونیکی استفاده می‌کنند.

۶. شرایط ماهوی چک الکترونیکی

در چک الکترونیکی، همانند چک سنتی شرایط ماهوی از قبیل قصد، رضا، اهلیت و مشروع بودن جهت صدور در صورت اعلام و دیگر شرایطی که طبق قواعد عام حقوق مدنی باید در اعمال حقوقی رعایت شود، مورد رعایت قرار گیرد.

۷. شرایط شکلی چک الکترونیکی

از آنجا که چک الکترونیکی داده‌پیام بوده و برای اینکه همانند چک کاغذی از حمایت قانون بهره‌مند گردد، هم باید مندرجات ذکر شده در قانون تجارت و قانون صدور چک را داشته باشد، و هم از شرایط ذکر شده در قانون تجارت الکترونیکی ایران مصوب ۱۳۸۲ و دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال وجه مصوب ۱۳۸۵ برخوردار باشد که عبارت‌اند از:

۱.۷. مبلغ چک

مبلغ چک^۲ عبارت از مقدار وجهی است که صادرکننده می‌خواهد پرداخت نماید. برای مبلغ چک سقفی تعیین نشده است؛ زیرا بیشترین کاربرد چک الکترونیکی در معاملات کلان و به ویژه معاملات تجار با تجار (بی‌بی) است، که معمولاً به صورت کلان معامله می‌کنند. همچنین برای میزان مبلغ چک حداقلی نیز معین نشده است، ولی براساس عرف تجاری برای مبالغ بسیار کم، مثل پنجاه هزار ریال یا پنج دلار، از چک‌های الکترونیکی استفاده نمی‌شود؛ زیرا چک

1. Bills of Exchange act 2009, s 74A (۲۰۰۹ مصوب ۲۰۰۹) (بند آ ماده ۷۴ قانون بروات استرالیا مصوب ۲۰۰۹).

2. Amount.

الکترونیکی معمولا در روابط تجار کاربرد بیشتری دارد و آنها نیز با مبالغ کلانی اقدام به معامله می‌کنند.

۲.۷. واحد پول

منظور از واحد پول،^۱ نوع پولی است که صادرکننده می‌پردازد که در معاملات تجارت الکترونیکی داخلی ایران، معمولا ریال و در تجارت الکترونیکی خارجی یا بین‌المللی معمولا دلار، یورو و پوند است. گاهی گیرنده خود تعیین می‌کند که چه نوع پولی پرداخت شود. اگر تاجری در ایران چک الکترونیکی صادر کند که واحد پول آن، دلار قید شده باشد، در صورت وجود حساب خارجی و یا حساب ارزی در ایران^۲ و دارا بودن همان مبلغ در حساب صادرکننده، وی می‌تواند اقدام به صدور چک الکترونیکی نماید؛ در این صورت ترمینال‌های دارنده، شماره حساب و وجه ذکر شده را بررسی می‌نماید و چنانچه صادرکننده حساب خارجی یا حساب ارزی در ایران نداشته^۳ و یا وجه ذکر شده در آن وجود نداشته باشد، از قبول چک الکترونیکی خودداری خواهند نمود؛ یعنی چک بدون محل و وعده‌دار وجود نخواهد داشت. تعدادی از بانک‌های آمریکایی فقط در صورتی چک الکترونیکی را قبول می‌کنند که واحد پول آن دلار باشد.

۳.۷. قید کلمه چک در روی ورقه

قانون تجارت قید کلمه «چک» را روی ورقه‌ای که در ماده ۳۱۰ قانون تجارت به آن اشاره شده، ضروری ندانسته است. بر عکس، قانون متحدالشکل ژنو راجع به چک، و اغلب قوانین اروپایی، قید کلمه «چک» را بر روی ورقه الزامی می‌دانند. کلمه «چک» به زبانی قید می‌شود که

1. Payment Type.

۲. بیشتر بانک‌ها در کشور ما از جمله بانک صادرات، تجارت، سامان، ملی و... دارای حساب‌های ارزی هستند.
۳. بانک‌ها در صورتی می‌توانند برای مشتریان خود حساب ارزی باز کنند که به شبکه ارتباطات مالی و بانکی بین‌المللی (سوئیفت) پیوسته باشند. سوئیفت یک شبکه غیرانتفاعی ارتباطات مالی و بانکی بین‌المللی است، که به بانک‌های عضو تعلق داشته، جهت ارسال و دریافت هر گونه پیام ارزی در بین واحدهای ارزی بانک‌های داخل و خارج کشور مورد استفاده قرار گرفته و از انواع مختلف خدمات بانکی از قبیل چک‌ها و اوراق بهادار پشتیبانی می‌کند. تعداد بسیار زیادی از بانک‌های ایرانی از قبیل تجارت، صادرات و سپه عضو سوئیفت هستند. سوئیفت در ۲۷ اسفند ماه ۱۳۹۰ در راستای تحریم ایران، ارتباط خود را با برخی از بانک‌های ایرانی قطع کرد.

اصل چک به آن تنظیم شده است. این امر موجب رفع ابهام از ماهیت ورقه است و آن را از برات مجزا می‌کند. در عمل، در کشور ما و کشورهای دیگر مشکلی در این مورد وجود ندارد؛ زیرا روی کلیه ورقه‌های چک که توسط بانک‌ها چاپ می‌شود، کلمه چک قید می‌گردد (اسکینی، ۱۳۸۷: ۲۱۷). در چک‌های الکترونیکی باید در قسمت نوع پرداخت،^۱ کلمه چک را انتخاب کرد، در نتیجه کلمه چک بر روی ورقه الکترونیکی درج نشده است، بلکه این صادر کننده یا پرداخت کننده است که باید کلمه چک را انتخاب کند. در شکل‌های زیر نمونه‌ای از درج قید چک را می‌بینید.

شکل شماره ۲: پنجره مربوط به درج کلمه چک

The screenshot shows a form with two dropdown menus. The first is labeled 'Payment Method*' and is set to 'Electronic Check'. The second is labeled 'Account Type:' and is set to 'Checking'.

۴.۷. مشخصات صادرکننده

صادر کننده^۲ کسی است که معمولاً خریدار بوده و وجه چک از حساب بانکی او برداشته می‌شود. مشخصات صادرکننده عبارت از نام و نام خانوادگی^۳ او است ولی با توجه به اینکه هنوز چک الکترونیکی به طور رسمی در ایران راه‌اندازی نشده، بهتر است شماره ملی صادرکننده نیز درج گردد. قید مشخصات پرداخت کننده در دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال وجه ذکر شده است و معمولاً در چک‌های الکترونیکی فیلدی برای درج مشخصات صادرکننده یا پرداخت کننده وجود دارد.

شکل شماره ۲: پنجره مربوط به درج کلمه مشخصات صادر و یا پرداخت کننده چک

The screenshot shows a form titled 'Electronic Check Payment'. It has three input fields: 'First Name:' with 'Test' entered, 'Last Name:' with 'Test' entered, and 'Customer:' which is empty.

۵.۷. مشخصات ذینفع یا دارنده

ذینفع شخص حقیقی یا حقوقی است که دارنده چک الکترونیکی بوده و انتقال به نفع وی انجام می‌گیرد، البته طبق دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال، ذینفع می‌تواند موسسه

1. Payment Method or Account Type.
2. Costumer.
3. First Name and Last Name.

مالی اعم از بانک یا موسسه اعتباری غیربانکی نیز باشد و مشخصات ذینفع عبارت از نام و نام خانوادگی است و در کشورهایی که تجار دارای کارت بازرگانی هستند، شماره تاجر نیز ذکر می‌گردد، و چنانچه ذینفع بانک یا موسسه اعتباری غیربانکی باشد، ذکر نام بانک یا موسسه به همراه شماره شعبه کفایت می‌کند. در ماده ۳۱۲ قانون تجارت آمده است: «چک ممکن است در وجه حامل یا شخص معین یا به حواله‌کرد باشد».

۶.۷. دستورپرداخت بی قید و شرط

قسمت آخر ماده ۳ قانون صدور چک مقرر می‌دارد: «هر گاه در متن چک شرطی برای پرداخت ذکر شده باشد بانک به آن شرط ترتیب اثر نخواهد داد»؛ یعنی دستورپرداخت چک نباید مشروط باشد؛ زیرا چک به نوعی جایگزین پول بوده و هم اینکه در ماده ۳۱۰ قانون تجارت مقرر شده: «چک نوشته‌ای است که به موجب آن صادرکننده وجوهی را که در نزد محال علیه دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید». بنابراین چنانچه چک به صورت مشروط صادر شود، نمی‌توان وجوه را بدون احراز شرط دریافت کرد؛ وقوع همه این اشکال‌ها در مورد چک کاغذی ممکن است، اما در چک‌های الکترونیکی به هیچ وجه، امکان قید شرط وجود ندارد، و یکی از مزیت‌های چک الکترونیکی نسبت به چک کاغذی نیز همین است که به طور کلی امکان مرور مشروط آن وجود ندارد. این شرط در ماده ۷۸۷ لایحه قانون تجارت ۱۳۹۱ نیز چنین مقرر شده است: «چک سندی است که به موجب آن صادرکننده به بانک دستور بی قید و شرط می‌دهد تا تمام یا بخشی از وجوهی را که نزد بانک دارد به وی رد یا به دیگر پرداخت کند».

۷.۷. نام موسسه پرداخت کننده یا محال علیه^۱

ماده ۳۱۰ قانون تجارت اشاره‌ای نداشته است که حتماً محال علیه چک باید بانک باشد، بلکه طبق این ماده همانند بسیاری از کشورهای دیگر موسسات مالی اعتباری غیربانکی نیز می‌توانند محال علیه چک باشند، ولی طبق قانون صدور چک که موخر بر قانون تجارت است، چک‌هایی از حمایت قانون صدور چک بهره‌مند خواهند شد که محال علیه آن صرفاً بانک باشد.

1. Bank Name.

اداره حقوقی قوه قضائیه در سال ۱۳۶۴ طی نظریه مشورتی بیان داشت: «چون قانون صدور چک فقط شامل چک‌های صادره بر عهده بانک‌ها است، لذا اوراقی که صندوق‌های قرض‌الحسنه و موسسه مالی اعتباری بنیاد مستضعفان به شکل چک در اختیار مشتریان می‌گذارد مشمول آن قانون نیست و ممکن است حسب مورد مشمول قانون و تجارت یا قانون مدنی باشند»^۱. بنابراین با توجه به قانون صدور چک، محال علیه چک‌های الکترونیکی، باید بانک باشد، و موسسات مالی اعتباری غیربانکی نمی‌توانند چک الکترونیکی صادر نمایند؛ زیرا صادرکنندگان دسته چک الکترونیکی باید عضو «ساتنا»^۲ باشند و طبق موافقت‌نامه بانک مرکزی، فقط بانک‌ها می‌توانند در «ساتنا» عضو شوند.

۸.۷. قید مکان صدور^۳

طبق ماده ۳۱۱ قانون تجارت، محل صدور باید در چک قید شود. در صورتی که محل صدور در چک قید شود، مشکلی نیست اما چنانچه محل پرداخت قید نشود، این پرسش پیش می‌آید که در این صورت محل صدور را باید چگونه تعیین کرد؟ در چک‌های کاغذی در صورتی که محل صدور قید نمی‌گردید، محل پرداخت (که بانک‌ها معمولاً بر روی دسته چک‌ها قید می‌کنند) محل صدور محسوب می‌شود. در مورد چک‌های الکترونیکی نیز باید گفت، در صورت قید نشدن مکان صدور، مکان پرداخت، محل صدور محسوب می‌گردد، ولی از آنجا که پرداخت در محل خاصی انجام نمی‌گیرد، بلکه در فضای مجازی رخ می‌دهد، تعیین محل پرداخت به به آسانی قابل احراز نیست. بنابراین باید گفت محل محال علیه چک الکترونیکی، محل پرداخت است و در صورت عدم ذکر آن، محل صدور ملاک است.

۱. نظریه مشورتی ۱۳۶۴/۱۱/۱۹-۷/۳۵۷۸ و ۱۳۶۴/۱۱/۱۹-۷/۴۲۹۹ و ۱۳۷۵/۷/۱-۷/۴۲۹۹ اداره حقوقی قوه قضائیه، معاونت پژوهش، تدوین

و تفسیح قوانین و مقررات ریاست جمهوری، مجموعه تجارت، ذیل ماده ۳۱۰.

۲. ساتنا یا سامانه تسویه ناخالص آنی، نظامی الکترونیکی است که پردازش و تسویه تراکنش‌های بین بانکی و دستور پرداخت‌های فوری را به صورت انفرادی و آنی انجام می‌دهد.

۹.۷. قید تاریخ صدور

تاریخ صدور و تاریخ موثر پرداخت: تاریخ صدور عبارت از تاریخ ارائه دستور پرداخت به بانک است که بر روی چک الکترونیکی نقش می‌بندد، ولی در بند ۶ ماده ۱ دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال وجه مقرر شده است: «تاریخ صدور عبارت است از تاریخ ارائه دستور پرداخت به موسسه مالی صادرکننده که بر روی آن ثبت می‌گردد». هر چند در این بند به بانک اشاره نشده است ولی گویا موسسه مالی را در معنای اعم آن گرفته که شامل بانک نیز می‌باشد. گرچه موسسه مالی می‌تواند محاله علیه اسناد تجارتي باشد، ولی محال علیه چک صرفا باید بانک باشد، و در صورتی که چک‌های الکترونیکی به گونه‌ای طراحی شود که بتوان آن را به عهده موسسات مالی و قرض‌الحسنه‌ها صادر کرد، می‌توان گفت که این نوع چک‌ها از مقررات قانون صدور چک و قانون تجارت در قسمتی که مربوط به چک است پیروی نخواهند کرد، و یک سند عادی نقل و انتقال وجوه محسوب خواهند شد.

اما تاریخ موثر پرداخت، تاریخی است که صادرکننده برای اجرای دستور پرداخت مشخص کرده است. در صورتی که تاریخ مشخص شده، روز کاری نباشد، اولین روز کاری بعد از تاریخ مشخص شده، به عنوان تاریخ موثر در نظر گرفته می‌شود. همچنان که گفتیم تاریخ موثر در مورد چک الکترونیکی معنایی ندارد؛ زیرا چک الکترونیکی نمی‌تواند به صورت وعده‌دار صادر شود (مگر چک الکترونیکی جایگزین) و تاریخ موثر پرداخت، بیشتر در مورد برات و سفته مطرح می‌شود.

۱۰.۷. امضای چک

امضای دستی که بر روی چک‌های کاغذی نقش می‌بست، دیگر در چک‌های الکترونیکی کاربردی نداشته و چک‌های الکترونیکی با امضاهای الکترونیکی انتقال می‌یابد که در واقع عبارت از امضای ساده و مطمئن است.^۱ امروزه بیشتر کشورها اقدام به طراحی امضای دیجیتال نموده‌اند که در واقع از انواع امضای مطمئن است. عده‌ای معتقدند که اگر چک‌های الکترونیکی

۱. برای آگاهی بیشتر از امضاهای الکترونیکی به منبع زیر مراجعه نمایید:

- تقی‌زاده، فاطمه، استنادپذیری ادله الکترونیک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پردیس قم دانشگاه تهران، خرداد ۱۳۹۰، قم.

تاکنون از امن‌ترین روش‌های پرداخت الکترونیکی هستند به دلیل نقش امضای‌های دیجیتال است (Cleassens, 2001: 39). ولی با وجود مزایایی که برای امضای الکترونیکی وجود دارد، پرسشی که در این زمینه مطرح می‌شود این است که چنانچه از امضای الکترونیکی در صدور چک الکترونیکی استفاده شود، آیا این چک مورد حمایت قانون‌گذار خواهد بود یا خیر؟ این پرسش به این دلیل مطرح می‌شود که عده‌ای امضای الکترونیکی را در واقع نوعی مهر می‌دانند و قانون‌گذار نیز استفاده از مهر را در صدور چک برخلاف برات نپذیرفته است، ماده ۳۱۱ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ مقرر می‌دارد: «در چک باید محل و تاریخ صدور قید شده و به امضای صادرکننده برسد...». بنابراین اکثریت حقوق‌دانان قائل به این هستند که چک صرفاً در صورت استفاده از امضا معتبر بوده و مورد حمایت قانون‌گذار است و در نتیجه عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند که «قانون‌گذار صدور چک را فقط از طریق امضای صادرکننده پذیرفته است و با توجه به صراحت ماده مذکور از مهر نامی برده نشده، لذا نمی‌توان در صدور چک از مهر استفاده کرد» (حسینی، ۱۳۸۷: ۳۰۶). بنابراین صدور چک فقط با امضا امکان‌پذیر است و این امضا هم لزوماً باید به صورت دست‌نویس باشد؛ یعنی امضای شخصی که به صورت مهر درآمده، نیز برای صدور چک معتبر نیست (فخاری، ۱۳۸۰: ۵۳). عده‌ای هم در مورد امضای الکترونیکی معتقدند که امضای الکترونیکی چیزی جز یک سری فرمول‌های ریاضی نیست که از سوی مراجع گواهی امضا، تأیید و در اختیار افراد قرار می‌گیرد و اگر چه تحت عنوان امضا نام گرفته‌اند، ولی چون توسط اشخاص ثالثی تولید و به اشخاص اختصاص داده می‌شوند و اشخاص آن‌ها را به شکلی که هستند مورد استفاده قرار می‌دهند، در تحلیل حقوقی در ردیف مهر قرار می‌گیرند (صادقی نشاط، ۱۳۸۲: ۲۵) ولی باید گفت، گرچه امضای الکترونیک از لحاظ ماهیتی در واقع نوعی مهر است، ولی از آنجا که قانون‌گذار امضای الکترونیک را جدای از ماهیت آن که ممکن است امضا، مهر یا هر ماهیت دیگری داشته باشد، مورد شناسایی قرار داده و آن را در ردیف امضا نشانده است، می‌توان گفت صدور چک الکترونیکی با امضای الکترونیک دارای اعتباری همانند چک کاغذی بوده و مورد حمایت قانون‌گذار است. در همین زمینه ماده ۷ قانون تجارت الکترونیک نیز مقرر می‌دارد: «هر گاه قانون وجود امضا را لازم بداند، امضای الکترونیکی مکفی

است». در نتیجه امضای الکترونیک حتی اگر در ماهیت به عنوان مهر قابل شناسایی باشد، همانند امضای دستی بوده و جایگزین امضای دستی در چک الکترونیکی است و مورد حمایت قانون گذار می باشد.

۱۱.۷. سایر مشخصات

مشخصات موسسه مالی و حساب ذینفع، نوع دستور پرداخت، جزئیات انتقالات، نحوه تأمین وجه دستور پرداخت اعم از نقدی یا برداشت از حساب، مشخصات حساب دریافت کننده (در صورت تأمین وجه به صورت برداشت از حساب و واریز به حساب دریافت کننده) در صورت لزوم، و تعیین نام کسی که چک در وجه او صادر می شود، قید ضمانت، قید شرط بازگشت بدون هزینه، قید عدم ظهرنویسی و قید علت صدور اصلی چک از مندرجات اختیاری چک الکترونیکی می باشند.

۸. ظهرنویسی چک الکترونیکی

طبق ماده ۳۱۲ قانون تجارت، چک را می توان به صرف امضا در ظهر به دیگری منتقل کرد. در مورد چک های کاغذی حقوق دانان معتقدند چنانچه چک به صورت حواله کرد، در وجه حامل، در وجه شخص معین یا به حواله کرد او صادر شده باشد، چک را می توان ظهرنویسی کرد، ولی هرگاه چک در وجه شخص معین صادر شده باشد، و روی آن عبارت غیرقابل انتقال یا غیرقابل ظهرنویسی قید شده باشد، در این صورت نمی توان آن را از طریق ظهرنویسی منتقل کرد و انتقال آن، تابع مقررات انتقال طلب مدنی است (اسکینی، ۱۳۸۷: ۲۵۲؛ کاویانی، ۱۳۸۶: ۲۵). ظهرنویسی چک الکترونیکی باید در هر مورد به طور جداگانه بررسی گردد.

۱. شماره حساب می تواند شماره حساب بانک های مجاز و یا موسسات مالی اعتباری مورد قبول سیستم های چک الکترونیکی باشد. البته چنانچه واحد پول غیر ریال همچون دلار یا یورو باشد در این صورت دریافت کننده باید شماره حساب خارجی یا ارزی داشته باشد.

۱.۸. ظهور نویسی چک الکترونیکی در وجه شخص معین یا به حواله کرد او.

بیشتر چک‌های الکترونیکی در وجه شخص معین صادر می‌شوند، و با توجه به صراحت ماده ۳۱۲ قانون تجارت و عدم منع قانون‌گذار و به اعتقاد بیشتر حقوق‌دانان، در صورتی که چک کاغذی در وجه شخص معین صادر شود، قابلیت ظهور نویسی و انتقال به دیگری را دارد و از آنجایی که طبق قانون تجارت الکترونیک داده‌پیام می‌تواند به جای سند کاغذی به کار رود و در نتیجه می‌توان چک الکترونیکی در وجه شخص معین را ظهور نویسی کرد و به دیگری انتقال داد. البته چنانچه در چک کاغذی قید حواله‌کرد خط خورده باشد، عده‌ای معتقدند (اسکینی، ۱۳۸۷: ۴۰) که دیگر نمی‌توان چک را ظهور نویسی نمود و انتقال آن تابع مقررات مدنی است، اما عده دیگری بر این عقیده هستند (کاویانی، ۱۳۸۶: ۶۷) که گرچه قانون تجارت، نسبت به جواز تعیین دارنده سند به قید انحصار حکم صریحی ندارد؛ با وجود این، با توجه به اصل آزادی اراده در قراردادها و عدم منافات این شیوه، تعیین دارنده با طبیعت اسناد تجارتي و به‌ویژه قیاس مسئله با حکم راجع به سفته و برات در همین زمینه و تصریح مواد ۳۰۷ و ۳۱۲ قانون تجارت در صدور سفته و برات در وجه شخص معین، مانعی در این راه وجود ندارد. البته تعدادی از چک‌های الکترونیکی به گونه‌ای طراحی شده‌اند که قابلیت نقل و انتقال در آن پیش‌بینی نگشته است؛ طرح چک الکترونیکی «اف اس تی سی»^۱ از این نوع است. ولی نمونه اروپایی آن، یعنی «ماندات»^۲ با توجه به اینکه ظهور نویسی از ویژگی‌های ثانویه چک در شماری از

۱. کنسرسیوم تکنولوژی خدمات مالی (اف.اس.تی.سی)، کارگروهی متشکل از بانک‌های آمریکایی، پژوهشگاه‌های تحقیقاتی و سازمان‌های دولتی است که در سال ۱۹۹۳ تشکیل یافته و دور هم جمع شده تا در زمینه ارتقای رقابت‌پذیری صنعت خدمات مالی ایالات متحده همکاری کنند. بیش از ۶۰ نهاد از جمله بانک آمریکا، چمیکال بانک و سیتی بانک عضو این طرح بوده و نهادهای دولتی و خصوصی مهمی همچون خزانه ایالات متحده، خدمات مالی خزانه دولتی، ایترانت، سیف‌نت، امریکن اکسپرس در طراحی این چک همکاری داشته‌اند. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید:

Financial Services Technology Consortium(FSTC), see: Financial Services Technology Consortium, About the FSTC, 1995, <http://www.fstc.org/about.html>.

۲. ماندات MANDATE یکی دیگر از انواع چک‌های الکترونیکی است. که از نظر لغوی به معنای «مدیریت و راه‌اندازی اسناد الکترونیکی قابل انتقال و قابل معامله» Managing and Administrating Negotiable Documents And Trading them Electronically است.

کشورهای اروپایی است، به گونه‌ای طراحی شده که امکان ظهنویسی در چک الکترونیکی وجود دارد.

۲.۸. ظهنویسی چک الکترونیکی در وجه حامل

در صورتی که چک کاغذی در وجه حامل صادر شود، انتقال آن با قبض و اقباض انجام می‌گیرد و دارنده مالک سند شناخته می‌شود و برای وصول وجه می‌تواند به امضاکننده مراجعه کند. البته چنانچه چک کاغذی در وجه حامل نوشته نشده باشد، ولی هیچ قیدی هم روی آن وجود نداشته باشد، باز هم چک در وجه حامل تلقی می‌گردد. به ندرت مشاهده می‌شود که چک‌های تمام الکترونیکی در وجه حامل صادر گردند، مگر در مواردی که فروشنده‌ای با شمار زیادی از مشتریان روبه‌رو می‌شود و چک‌ها را در وجه حامل قبول می‌کند و سپس برای دریافت وجه به بانک مربوطه ارجاع می‌دهد.

۹. ضمانت چک الکترونیکی

ماده ۸۸۰ لایحه قانون تجارت سال ۱۳۹۱ مقرر می‌دارد: «اسناد تجارتي را می‌توان با رعایت قوانین مربوط به صورت الکترونیک تنظیم کرد. هرگاه سند تجارتي به صورت الکترونیک تنظیم شود، قبول، ظهنویسی و ضمانت آن نیز به صورت الکترونیک انجام می‌شود». در صدور چک‌های کاغذی همیشه این امکان وجود داشت که صادرکننده چک را بدون محل صادر نموده باشد و در نتیجه برای تضمین چک، معمولاً شخص دیگری نیز با امضای

این نوع چک در اروپا در سال ۱۹۹۹ با حمایت مالی کمیسیون اروپایی اینفوسیس و براساس ویژگی اسنادی چک طراحی گردیده است. بانک‌هایی از کشورهای اروپایی همچون نوردوست بانک، رویال بانک و آی.ان.جی بانک در پیاده‌سازی آزمایشی آن مشارکت داشتند. نحوه صدور چک به این صورت است که صادرکننده با استفاده از امضای الکترونیکی و گواهی‌های الکترونیکی، چک الکترونیکی را از طریق پست الکترونیکی به دریافت‌کننده ارسال می‌دارد؛ در این تراکش انتقال وجه به سرعت انجام می‌گیرد؛ به طوری که امکان صدور چک بی‌محل اساساً از بین می‌رود و در صورتی که حساب صادرکننده وجوه کافی نداشته باشد، معامله انجام نمی‌شود. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به:

Chan, H., R. Lee, T. Dillon and E. Chang, E-Commerce Fundamentals and Application, John Wiley & Sons Ltd. 2001.

خود پرداخت وجه چک را تضمین می‌کرد. اکنون این پرسش پیش می‌آید که آیا ضمانت از چک‌های الکترونیکی نیز ممکن است؟ آیا نسبت به ضمانت از چک‌های الکترونیکی فایده‌ای مترتب می‌باشد؟ پیش از پاسخ به پرسش‌های بالا، نخست لازم است به ذکر شماری از ویژگی‌های چک الکترونیکی بپردازیم. در طراحی چک‌های الکترونیکی از قبیل چک امن فقط می‌توان به اندازه موجودی در حساب، چک صادر کرد، در نت بیل زمان می‌توان کالا را تحویل گرفت که پرداخت به درستی انجام شده باشد و در طرح اف.اس.تی.سی.ا.ئی چک و ماندات نیز وجه بی‌درنگ به حساب دارنده انتقال می‌یابد و در بعضی از طرح‌های دیگر نیز می‌توان وجه مندرج در چک الکترونیکی را از بانک پرداخت‌کننده استعلام و وجه را دریافت نمود. در نتیجه امکان صدور چک‌های بی‌محل بسیار کاهش می‌یابد و یا حتی در برخی از طرح‌ها مثل چک امن و نت بیل امکان صدور چک بی‌محل اصولاً وجود ندارد. البته ممکن است چک‌های الکترونیکی نیز طراحی گردند که از این قابلیت برخوردار نباشند، در این صورت نمی‌توان گفت این قبیل چک‌ها، به معنای واقعی چک اصیل الکترونیکی هستند؛ زیرا چک‌های الکترونیکی به وجود آمده‌اند تا مشکلات مرتبط یا ناشی از چک‌های کاغذی را از بین برده و یا کاهش دهند و چنانچه چک الکترونیکی از چنین قابلیت برخوردار نباشد، بحث ضمانت را می‌توان مطرح کرد؛ در صورتی که در چک الکترونیکی فیلدی برای بحث ضمانت وجود داشته باشد، ضامن می‌تواند فیلد مورد نظر را پر کند، اما چنانچه فیلدی برای ضمانت از چک الکترونیکی بر روی چک الکترونیکی طراحی نشده باشد که معمولاً نیز این‌گونه است، ضمانت را می‌توان در برگه‌ای جداگانه انجام داده و به چک الکترونیکی ضمیمه^۱ کرد.

اما در چک‌های جایگزین الکترونیکی، بحث ضمانت همچنان مطرح است؛ زیرا چک‌های جایگزین الکترونیکی در واقع همان چک‌های کاغذی هستند، که با ابزارهای الکترونیکی مورد نقل و انتقال قرار می‌گیرند. ضمانت از چک‌های جایگزین را به دو صورت می‌توان انجام داد. صادرکننده اصلی می‌تواند امضای ضامن را گرفته و از طریق ابزارهای الکترونیکی به دارنده ارسال دارد. بعد از ارسال چنانچه دارنده بخواهد آن را به دیگری ارسال کند، اگر گیرنده، ضامن

1. Attachment.

جدیدی بخواهد، در این صورت چون چک الکترونیکی جایگزین فاقد قابلیت پشت‌نویسی در ظهر چک است، ضامن باید نامه‌ای را امضا کرده و به چک الکترونیکی جایگزین پیوست نماید.

در ظهرنویسی چک‌های کاغذی همیشه این پرسش مطرح می‌شود که ظهرنویسی باید در پشت چک انجام گیرد یا اینکه می‌توان ظهرنویسی را خارج از چک و در برگه‌ای جداگانه انجام داد. عده‌ای معتقد بودند که ظهرنویسی صرفاً باید در پشت سند انجام شود و گروهی هم معتقد بودند که ظهرنویسی را می‌توان حتی در برگه جداگانه‌ای انجام داده و به چک اصلی پیوست کرد، که با تحلیل مقررات فعلی حاکم بر چک، دیدگاه اخیر قابل قبول‌تر به نظر می‌رسید، ولی در مورد ضمانت از چک‌های الکترونیکی، این قید که ضمانت حتماً در پشت چک نوشته شود، در قوانین حاکم بر چک دیده نمی‌شود، اما از آنجای که ضمانت عملی حقوقی و تابع قواعد خاص خود است، نیازی به آوردن آن در چک نیست، بلکه می‌توان ضمانت را در نامه‌ای جداگانه تنظیم و به چک الکترونیکی جایگزین پیوست کرد. در نتیجه در مورد ضمانت از چک کاغذی برخلاف قانون ایران، مواد فراوانی در کشورهای مختلف به تصویب رسیده است، ولی به نظر می‌رسد در مورد چک تمام الکترونیکی ضمانت ارزش بالایی ندارد؛ زیرا چک الکترونیکی اصولاً در صورتی صادر می‌گردد که دارای محل بوده و چک مدت‌دار نیز پذیرفته نمی‌شود. البته در چک‌های کاغذی که به صورت الکترونیکی نقل و انتقال می‌یابند، می‌توان گفت ضمانت همچنان به قوت خود باقی مانده است.

نتیجه

چک‌های الکترونیکی که به دو گونه چک جایگزین الکترونیکی و چک اصیل الکترونیکی قابل صدورند، با توجه به قوانین ایران، همچون ماده ۲ و ۶ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، دستورالعمل صدور دستور پرداخت و انتقال وجه مصوب ۱۳۸۵، رویه بانک‌ها، مبانی و مقررات قانون تجارت ۱۳۱۱ دارای اعتبار هستند. قواعد حقوقی حاکم بر چک‌های الکترونیکی را می‌توان بر اساس قوانین فوق تحلیل کرد. در چک‌های الکترونیکی با امضای دیجیتالی برخوردار از جفت کلید عمومی و اختصاصی، محل چک تأمین شده و با صدور آن معادل مبلغ

از حساب صادرکننده بلوکه می‌شود و صادرکننده تا زمانی که چک به دیگری منتقل شده و در اختیار دارنده است نمی‌تواند در محل آن تصرف کند که این امکان توسط سامانه الکترونیکی بانک مدیریت می‌شود.

بانک‌ها علاوه بر بررسی امضای صادرکننده یا مشتری، به بررسی و تطبیق امضای دارنده نیز می‌پردازند. چک‌های الکترونیکی معمولاً قابلیت ظهرنویسی داشته و شرایط ماهوی و مندرجات شکلی چک‌های کاغذی در چک‌های الکترونیکی نیز قابل تحلیل است. همچنان که در لایحه قانون تجارت که مجلس شورای اسلامی با اجرای آزمایشی آن در سال ۱۳۹۱ به مدت پنج سال موافقت کرده و در نوبت شورای نگهبان قرار دارد، اسناد تجارتي الکترونیکی به رسمیت شناخته شده‌اند. چنانچه چک به صورت چک الکترونیکی جایگزین به جریان افتد یا از آغاز به شیوه دیجیتالی صادر نشده باشد، امکان صدور آن به صورت بلامحل یا وعده‌دار نیز وجود دارد.

در هر حال، تاکنون در کشور ما زیرساخت‌های لازم برای صدور چک تمام الکترونیکی توسط بانک‌ها فراهم نشده است که امید است بانک مرکزی اقدامات لازم را انجام دهد.

منابع

- ابراهیمی، عبدالحمید و امید، مهدیه (۱۳۸۵)، *تجارت الکترونیک*، چاپ اول، تهران: انتشارات همای دانش.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۸۷)، *حقوق تجارت (برات، سفته...)*، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سمت.
- تقی‌زاده، فاطمه (۱۳۹۰)، *استنادپذیری ادله الکترونیک*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پردیس قم: دانشگاه تهران.
- حسینی، حسن (۱۳۸۷)، *حقوق تجارت*، تهران: نشر میزان.
- شیروی، عبدالحسین و میری، حمید (۱۳۸۷)، *بررسی تطبیقی انتقال الکترونیکی اسناد تجاری*، اندیشه‌های حقوق خصوصی، سال پنجم، ش ۱۳.
- صادقی نشاط، امیر (۱۳۸۲)، *تحلیل حقوقی جنبه‌هایی از پرداخت الکترونیک*، مجموعه مقالات همایش بررسی ابعاد حقوقی فن آوری اطلاعات، تهران: بی‌نا.
- صناعی، علی (۱۳۸۳)، *تجارت الکترونیک در هزاره سوم*، چاپ دوم، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- فخاری، امیرحسین (۱۳۸۰)، *جزوه درسی حقوق تجارت ۳*، جزوه درسی دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- کاویانی، کوروش، *حقوق اسناد تجاری*،
- لینان دبلفون، زویه (۱۳۹۰)، *حقوق تجارت الکترونیک*، ترجمه و تحقیق ستار زرکلام، چاپ دوم، تهران: نشر شهر دانش.
- معاونت آموزش و تحقیقات فقه قضائیه (۱۳۸۹)، *قواعد حقوق تجارت الکترونیک*، چاپ اول، تهران: نشر جنگل.
- Appiah, Alexander & Agyemang, Fred (2000), *Electronic Retail Payment Systems*, Sweden.
- Bidgoli, Hossein (2002), *Electronic Commerce Principles and Practice*, Academic Press, 525 B Street, Suite 1900, San Diego, California 92101-4495, USA.
- Chan, H., R. Lee, T. Dillon and E. Chang (2001), *E-Commerce Fundamentals and Application*, John Wiley & Sons Ltd.

- Chen, Stephan (2001), *Strategic Management of E-Business*, John Wiley and Sons Ltd.
- Cleassens, J. et. Al (2002), *On the Security of Online Electronic Banking System*, Computers and Security.
- Cox, b Tygar, Douglas J and Sibru, M (1995), *NetBill Security and Transaction Protocol*, Technical Report, Carnegie Mellon University.
- Dani, A.Rand Krishna .P.R (2001), *An E-check Framework for Electronic Payment Systems in the Web Based Environment*, EC-Web , Springer-Verlag LNCS 2115.
- Electronic Check Deposits, Anyone using this to deposit client payments? Anyone have suggestions/experiences/recommendations about it? (2003), http://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/solosez/solosez_11_thread_2_electronic_check_deposits.authcheckdam.pdf
- Financial Services Technology Consortium(FSTC) (1995), see: Financial Services Technology Consortium, About the FSTC, <http://www.fstc.org/about.html>
- Guttmann, R (2003), *Cybercash: The Coming Era Of Electronic Money*, Basingstoke: Palgrave.
- Haig, M (2003), *The B2B E-Commerce Handbook*, UK: Kogan Page Ltd.
- International Financial Law Review I August (2000), HeinOnline -- 19 Int'l Fin. L. Rev. 84 2000.
- Jacob Katy, Lunn Anna, Richard D. Porter, Wade Rouse, Bruce Summers, and David Walker (2009), *Digital Checks as Electronic Payment Orders*, November 17.
- Kurt, Bauknecht, Sanjay, Kumar Madria, Gunther Pernul(Eds) (2001), *Electronic Commerce and Web Technologies*, London, Springer.
- Laudon, K. C. & Traver, C. G (2002), *E-commerce: business, technology, society*. London: Addison Wesley.
- Neuman, Clifford B and Medvinsky, G (1995), *Net Cheque, Net Cash and the Characteristics of Internet Payment Services*, MIT Workshop on Internet Economics, MIT, Cambridge.
- O, Mahony, Donal, Peirce, Michael and Tewari, Hitesh (1997), *Electronic Payment Systems*, Artech House Computer Science Library, Boston, London.
- Rees Christopher (1999), *Electronic Payment System*, HeinOnline -- 27 Int'l Bus. Law.
- Uma, Wilson (2009), *Electronic Payments And Remote Deposits: Will Banks Move Past Products To Solutions?*, Journal Of Payment Strategy & System Vol3 Number4, 27th July.
- UNCITRAL (1996), *Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment*, United Nation, New York, available: uncitral.org.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی